

Covid-19 Pandemi Sürecinin Fındık Hasadında Mevsimlik Tarım İşçiliğine Etkisi

The Effect Of Covid-19 Pandemic Process On Seasonal Agricultural Work İn The Hazelnut Harvest

Çetin YILMAZ¹, Ayşe Seda YILDIRIM İŞLER²

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, cetin.yilmaz1977@gmail.com
ORCID:0000-0002-8784-1851

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü, sedayildirim1327@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6728-9740

Başvuru: 08.04.2021
Kabul: 31.08.2021

Atf:
Yılmaz, Ç. ve Yıldırım-İşler, A.S.
(2021). Covid-19 Pandemi Sürecinin Fındık Hasadında Mevsimlik Tarım İşçiliğine Etkisi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, Covid-19 Özel Sayı Cilt 1, 1-22. DOI: 10.33417/911561

ÖZET

İlk Covid-19 vakası 1 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Hubei Bölgesi'nin başkenti olan Vuhan'da tespit edilmiş ve kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Salgınlar insanlık tarihinin her döneminde toplumları ekonomik ve sosyal yönden olumsuz etkilemiştir. Fakat bazı dezavantajlı toplumsal kesimler salgınlardan daha olumsuz etkilenmektedir. Bu çalışmada Covid-19 pandemisinin fındık hasadında çalışan mevsimlik tarım işçilerine etkisini incelemek amaçlanmıştır. Araştırma Sakarya ilinin Hendek ilçesinde 1 Ağustos 2020-15 Eylül 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve veriler araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı-yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla derinlemesine görüşme tekniğiyle toplanmıştır. Araştırmada dört tarım aracı, üç tarla sahibi ve dokuz işçiyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yoksulluk, mevsimlik tarım işçilerini pandemi sürecinde de memleketlerini terk etmek zorunda bırakmıştır. Bununla birlikte pandemi kapsamında alınan tedbirler işçilerin diğer geçim kaynaklarını ellerinden almış ve fındık hasadına gelmek işçilerin tek çareleri olmuştur. İşçilerin hem çalışma hem de barınma alanlarında sosyal mesafe tedbirlerine uyamadıkları gözlenmiştir. İşçiler çadır alanlarında ve işveren tarafından kendilerine tahsis edilen evlerde kalabalık gruplar halinde yaşamaktadırlar. Ayrıca çadır alanında kalan işçiler yeterli ve temiz suya erişememektedir. Pandemi sürecinde uygulanan seyahat kısıtlamaları işçilerin ulaşım maliyetlerini artırmış ve alanda işçilere yönelik sağlık taramalarının yetersiz kaldığı gözlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Covid-19, mevsimlik tarım işçiliği, çalışma koşulları, yoksulluk, fındık hasadı

ABSTRACT

The first Covid-19 case was detected on December 1, 2019 in Wuhan, the capital of China's Hubei Region, and it affected the whole world for a short time. Epidemics have negatively affected societies economically and socially in all periods of human history. However, some disadvantaged social groups are more negatively affected by epidemics. In this study, it is aimed to research the effect of the Covid-19 pandemic on seasonal agricultural workers working in hazelnut harvesting. The research was carried out between 1 August 2020 and 15 September 2020 in Hendek district of Sakarya Province. Within the scope of the study, a qualitative research method was used and the data were collected by in-depth interview technique through the semi-structured interview form prepared by the researchers. In the research, in-depth interviews were conducted with four agricultural agents, three field owners and nine workers. Poverty has forced seasonal agricultural workers to leave their home towns during the pandemic. However, the measures taken within the scope of the pandemic have taken away other livelihoods of workers and coming to hazelnut harvesting has been the only option. It has been observed that the workers do not comply with social distancing measures both while working and in the shelter areas.

Workers live in large groups both in tent areas and in houses allocated to them by the employer. Also the workers staying in the tent area do not have access to adequate and clean water. Travel restrictions imposed during the pandemic have increased the transportation costs of workers and medical screenings for workers in the field are inadequate.

Keywords: *Covid-19, seasonal agricultural work, working conditions, poverty, hazelnut harvest.*

GİRİŞ

COVID-19 salgını 1 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Hubei Bölgesi'nin başkenti olan Vuhan'da ortaya çıkmış ve kısa bir sürede tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bunun üzerine 11 Mart 2020 günü Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından küresel salgın ilan edilmiştir. DSÖ örgütü tarafından 25 Mart 2021 tarihi itibarıyla 223 ülkede 124 milyon 215 bin 843 doğrulanmış vaka ve 2 milyon 734 bin 374 ölüm rapor edilmiştir. Salgınlar insanlık tarihinin her döneminde toplumlara ekonomik ve sosyal yönden olumsuz etkilemişlerdir. Fakat bazı toplumsal kesimler salgınlardan daha olumsuz etkilenmektedir (Türk, vd., 2020: 614). Yaşlılar, kronik sağlık sorunları olanlar, yüksek işsizlik ve eksik istihdam oranının yüksek olduğu gençler, kadınlar, sağlık çalışanları, hizmet sektöründe istihdam edilenler, serbest meslek çalışanları, güvencesiz istihdam edilenler ve göçmen işçiler pandemiden en olumsuz etkilenen toplumsal kesimlerin başında gelmektedir (ILO, 2020: 6). Pandemi, gelişmiş ülkelerde tarım üretiminin en önemli aktörlerinden olan mevsimlik tarım işçilerinin maruz kaldıkları olumsuzlukların daha da derinleşmesine sebep olarak kırılganlıklarını artırmıştır (Haley, vd., 2020). Gıda tedarik zincirinin en önemli halkası olan tarım işçileri Covid-19'un yol açtığı olumsuz durumlardan ve serbest dolaşımı etkileyen tedbirlerden, sosyal mesafe uygulamalarından ve zorunlu karantina süreçlerinden en olumsuz etkilenen toplumsal kesimlerin başında gelmektedir (Zırh, vd. 2020a). Türkiye'de de en kırılgan toplumsal kesimler arasında yer alan mevsimlik gezici tarım işçileri virüs ve yoksulluk arasında sıkışmışlar ve memleketlerinden uzakta hijyenik olmayan koşullarda çalışmak zorunda kalmışlardır (Benek, 2020).

Dünya Bankası (DB) (2021) verilerine göre dünyada çalışanların %27'si tarımda istihdam edilmektedir. Fakat tarım istihdamı ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre büyük farklılıklar içermektedir. Örneğin, yüksek gelir grubuna dahil ülkelerde tarım istihdamı %3'ken bu oran orta gelirli ülkelerde %29, düşük gelirli ülkelerde %59'dur. Türkiye'de çalışanların %18.6'sı tarımda istihdam edilmektedir (TÜİK, 2021). Tüm dünyada küreselleşmeyle birlikte tarımda istihdam oranları hızla düşmüştür. Fakat Türkiye'deki düşüş OECD ve Avrupa Birliği (AB) ülkeleriyle kıyaslandığında daha kısa sürede gerçekleşmiştir. Fakat tarımda istihdam azalırken, sanayi ve hizmetler alanında istihdam artırılamamıştır. Bu yapısal dönüşüm beraberinde kırsal yoksulluk, gelir adaletsizliği ve kentlere taşınan işgücünün uyum sorunlarını getirmiştir (Soylu ve Turalıoğlu, 2020). Türkiye'de istihdam edilenlerin sosyal güvenlik kurumlarına kayıtlılık durumları incelendiğinde tarım sektöründeki kayıt dışılık oranının diğer sektörlerle karşılaştırıldığında oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Türkiye'de çalışanların %28'i kayıt dışı istihdam edilmektedir. Fakat tarım dışı alanlarda çalışanların %16.8'i kayıt dışı istihdam edilirken bu oran tarımda %81.3 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021). Tarım sektöründeki yüksek kayıtdışılık oranından kaynaklı olarak gezici mevsimlik tarım işçilerinin sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte 485 bin kişinin gezici mevsimlik tarım işgücüne katıldığı ve çoğunluğunun aile üyeleriyle birlikte tarım alanlarında çalıştığı ya da yaşadığı dikkate alındığında, 1 milyonu aşkın nüfus olduğu tahmin edilmektedir (TBMM, 2015: 13).

“Mevsimlik tarım işçisi, kendisinin ya da başkasının tarım alanında ekim, yetiştirme, ilaçlama, hasat gibi tarımsal üretimin herhangi bir aşamasında çalışan, ücretli/yevmiyeli veya aynı ödeme karşılığı, sözleşmeyle veya sözleşme olmaksızın, o ülkenin vatandaşı ya da göçmen olup sürekli ya da gezici mevsimlik çalışan kişidir.” Türkiye’de mevsimlik tarım işçiliği özellikle İç Anadolu, Ege, Akdeniz ve Karadeniz Bölgelerinde yaygın olarak görülmektedir. İşçiler elma, zeytin, üzüm, fındık, kayısı, turunçgiller, şekerpancarı, patates, soğan gibi meyve ve sebzelerin çapalanması, toplanması ve satışa hazırlanması gibi yoğun işgücü gerektiren işlerde çalışmaktadırlar (TBMM, 2015: 12-13). İki tür mevsimlik tarım işçisi vardır: mevsimlik mahalli tarım işçisi ve gezici mevsimlik tarım işçisi. Mevsimlik mahalli tarım işçisi; bitkisel üretim, hayvancılık, arıcılık, ormancılık ve balıkçılık üretim süreçlerine ekonomik gelir elde etme amacıyla en az bir gün katılan, ancak sürekli bu işte çalışmayan kişidir. Gezici mevsimlik tarım işçisi ise; sürekli ikamet ettiği yerleşimden ayrılarak bir başka yerleşim yerinde bitkisel üretim, hayvancılık, arıcılık, ormancılık ve balıkçılık üretim süreçlerine ekonomik gelir elde etme amacıyla en az bir gün katılan, ancak sürekli olarak bu işte çalışmayan kişidir (Lordoğlu, vd., 2014: 37).

Türkiye’de mevsimlik tarım işçileri barınma (Yıldırak, vd., 2003; MİGA, 2012; Semerci, vd., 2014; Kaya ve Özgülner, 2015; Akalın, 2018; Orhan, 2017; Özbekmezci ve Sahil, 2004), sağlık ve sosyal hizmetlere erişememe (Şimşek, 2012: 17; Şimşek, 2013: 10; Fereli, vd., 2016: 39; Yasin ve Sürmeli, 2018), yetersiz beslenme (Kaya ve Özgülner, 2015), ulaşım (TBMM, 2015: 39; Yıldırım, 2016), enformel çalışma ilişkilerinden dolayı sosyal güvenlik haklarının olmaması ve araçlara bağımlı olma (MSG, 2010; Yıldırak, vd., 2013: 49; Çınar ve Lordoğlu, 2011: 435; Çınar, 2014: 155; Demir, 2015; Kusadokoro vd., 2016), çocuk işçiliği (Şimşek ve Koruk, 2009; Lordoğlu ve Etiler, 2014) gibi sorunlarla karşı karşıyadırlar. İşçilerle çoğunlukla akrabalık, aşiret ve hemşerilik bağları üzerinden ilişki kuran araçların kayıtsız çalışması (Çetinkaya, 2008; Yıldırak, vd., 2013; Aslan, vd., 2017; Pikolo, 2018; Görücü ve Demirbaş, 2013: 148) işçilerin çalışma koşullarını olumsuz etkileyen etkenlerin başında gelmektedir. Bu çalışmanın amacı Covid-19 pandemisinin fındık hasadında çalışan mevsimlik tarım işçilerinin çalışma, barınma ve sağlık durumlarına etkisini incelemektir.

DÜNYA’DA COVID-19 VE MEVSİMLİK TARIM

Covid-19 pandemisinin doğrudan ve dolaylı etkileri hem ülkeler arası hem de ülke içi eşitsizliklerle yakından ilişkilidir. Pandemi süreci, ülkeler arasındaki ve ülkelerin kendi içindeki eşitsizlikleri pekiştirmektedir. Yüksek ve orta gelirli ülkeler, güçlü bir finansal kaynağa ve sağlık sistemine sahip olmalarından dolayı düşük gelirli ülkelerle kıyaslandığında pandeminin olumsuz sosyal ve ekonomik etkileriyle daha etkili bir şekilde mücadele edebilmektedirler. Fakat düşük gelirli ülkeler yetersiz finansal kaynaklar, sağlık hizmetleri, sosyal koruma ve sanitasyondan -özellikle kırsal bölgelerde- dolayı pandeminin sağlık, sosyal ve ekonomik etkileriyle yeterince kapsamlı mücadele edememektedirler (FAO, 2020). ‘Evde kal’ mesajlarıyla uygulanan sosyal mesafe tedbirleri evden çalışması mümkün olmayan ücretliler için -herhangi bir sosyal ve ekonomik destek sunulmadığı müddetçe- çok da gerçekçi çözümler değildir.

Birçok ülkede pandeminin yayılımını engellemek için seyahat kısıtlamaları, sınırların kapatılması, yeni göçmen ve mülteci başvurularının askıya alınması gibi önlemler alındı. Fakat bu önlemler birçok gelişmiş ülkede tarım-gıda sektöründe emek arzı açığının oluşmasını da beraberinde getirdi ve mevsimlik gezici tarım işçilerinin gıda sektörü için önemi fark edilmiş oldu. Genel itibariyle değerlendirildiğinde Avrupa'da bir milyona yakın mevsimlik tarım işçisi açığı oluşacaktır. Kanada, Amerika ve Avustralya'da da benzer emek-arzı açıkları tarım endüstrisinin üretim kapasitesinin düşmesine ve gıda fiyatlarının yükselmesine sebep olacaktır (IOM, 2020).

Alınan sıkı önlemlerden kaynaklı meydana gelen emek-arzı daralmasını en aza indirmek için Avrupa Birliği (AB) ülkeleri birçok stratejiyi uygulamaya koymuştur. İlk olarak ülkeler, yurt içindeki emek gücü kullanmaya yönelik stratejileri uygulamaya çalışmışlardır. Bu strateji kapsamında çiftçilerle işsizleri, yarı-zamanlı çalışan ücretlileri ve geçici işsizleri bir araya getirecek web siteleri oluşturulmuştur. Fakat bu strateji yeterli başvurunun olmaması ve başvuruların niteliklerinin yetersizliğinden dolayı oluşan emek-arzı açığının kapanmasına yetmemiştir. Uygulanan ikinci strateji, tarım sektöründe çalışan ücretlilerin yasal çalışma sürelerinin uzatılmasıdır. Bu strateji de tarım sektöründe çalışma koşullarının ağır olmasından, işçilerin enfekte olmasından, koronavirüsle mücadele kapsamında alınan diğer tedbirlerden ve okulların kapanması sonucu ebeveynlerin evde kalmak zorunda olmalarından dolayı yeterince etkili olmamıştır. Üçüncü strateji, çok sıkı tedbirler kapsamında mevsimlik göçmen tarım işçilerinin ülkeye girmesine izin verilmesidir. Öncelikle Almanya tarafından uygulanan bu strateji kapsamında işçilerin ülkeye sadece uçakla gelmelerine izin verilmiştir. Son olarak da düzensiz göçmenlerin belirli şartlar ve sürelerle -hasat sezonu sonu-tarım sektöründe çalışmasına izin verilen stratejiler uygulanmıştır (Mitaritonna ve Ragot, 2020). Ülkeler tarafından uygulanan bu stratejiler tarım sektöründe oluşan emek arzı açığını kapatmaya yetmemiş ve Avrupa Komisyonu 2020 Mart ayında mevsimlik tarım işçilerinin AB sınırları içinde kolay ve güvenli dolaşmalarını sağlamak için ülkeleri iş birliği yapmaya çağırmıştır (Bayraktar ve Çetinkaya, 2020: 46).

TÜRKİYE'DE COVID-19 VE MEVSİMLİK TARIM

Türkiye'de ilk Covid-19 vaka tespiti 10 Mart'ta Sağlık Bakanlığı tarafından açıklanmıştır. Salgının sosyal, iktisadi ve idari alanda sebep olabileceği birçok sorunun engellenebilmesi ve etkilerinin azaltılması amacıyla tedbir kararları alınmıştır. Türkiye'de Covid-19 salgınına dair vakalar ilkbahar dönemine denk geldi. Bu dönem Türkiye'de tarımsal üretimin, dolayısıyla tarımsal faaliyetlerin ve mevsimlik işçi göçünün de başladığı bir süreçtir. Bu dönemde tarımsal üretimin ve gıda temininin sürekliliği için mevsimlik gezici tarım işçilerine yönelik tedbirlerde hızlı bir şekilde açıklanmıştır. Fakat odak yine de işçi sağlığı ve güvenliğinden öte tarımsal üretimin aksatılmaması ve gıda arzının güvenliğinin sağlanmasıydı (Bayraktar ve Çetinkaya, 2020). Covid-19 pandemisi kapsamında mevsimlik gezici tarım işçilerine yönelik ilk düzenleme İçişleri Bakanlığı tarafından 25 Mart 2020

tarihinde açıklanmıştır (İçişleri Bakanlığı, 2020). Tarım ve Orman Bakanlığı ve Sağlık Bakanlıklarının tedbir kararları da hemen akabinde açıklanmıştır.

Bakanlıkların almış olduğu tedbir kararları kapsamında Covid-19 pandemisi döneminde ortaya çıkan işgücü ihtiyacının öncelikli olarak il içinde karşılanması gerekliliği, karşılanamaması durumunda ise yakın çevre illerden mevsimlik tarım işçileri ile tarımsal sürekliliğin sağlanabileceği, bölgeye mevsimlik gezici tarım işçilerinin gelmesi durumunda ise ilgili bakanlıkların taşra teşkilatlarının alması gereken sorumluluklar belirtilmektedir. Bu kapsamda mevsimlik gezici tarım işçilerinin ulaşımına dair yasal düzenlemelerde; il dışından tarımsal insan gücü ihtiyacı varış ili Valiliklerince tespit edilerek, bu ihtiyacın karşılanabileceği Valiliklere bildirileceği, talepte bulunulan Valiliklerce Aracı Belgesi verilmiş kişiler veya işçi grubu temsilcileri aracılığıyla şehirlerarası seyahat edecek olan mevsimlik tarım işçilerinin belirleneceği, mevsimlik tarım işçilerinin, her iki il Valiliğinin birlikte belirleyeceği zamanda, harekete geçilmeden önce gerekli sağlık kontrolleri ve ateş ölçümüne tabi tutulduktan sonra toplu ulaşım araçları ile çıkış ilinden transit şekilde varış iline gidecekleri, otobüsle seyahat edilmesi durumunda aracın yolcu kapasitesinin yarısı kadar yolcu alınacağı ve yolcuların birer koltuk atlanarak çapraz şekilde oturacağı, çıkış ilinde/ilçesinden seyahat edecek kişiler ve taşıyacak şoför dâhil, İl/İlçe Sağlık Müdürlüğü veya Toplum Sağlığı Merkezleri tarafından sağlık kayıtlarından (HSYS vb.) evde tedavi izolasyonunda veya temaslı izolasyonunda bulunanların olup olmadığının kontrol edileceği, ayrıca İl/İlçe Sağlık Müdürlüğü veya Toplum Sağlığı Merkezlerinin uygun gördüğü sağlık tesisinde/alanında sağlık kontrolünden geçirileceği belirtilmektedir (İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, 2020).

Mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışmak üzere geldikleri bölgelerde salgının yayılımının engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınması için il/ilçe Hıfzıssıhha Kurulları görevlendirilmiştir. Tarım işçilerinin konaklayacakları alana geldiklerinde İl/İlçe Emniyet Müdürlüğüne haber verilmesi, konaklama alanlarında yatak aralarının en az bir buçuk metre olacak şekilde ayarlanması, kapalı alanların havalandırılmadığı durumlarda mesafenin üç metre olarak düzenlenmesi, çadırlar arası mesafenin artırılması, yeteri sayıda maskenin işveren/aracı tarafından sağlanması, mevsimlik tarım işçilerinin çevrede yaşayanlar ile sosyal iletişiminin kesilmesi, günlük ihtiyaçların sağlanması için temsilci seçilmesi, temsilcinin toplu halde yaşayan mevsimlik tarım işçilerinin tüm ihtiyaçlarını günlük olarak temin etmesi ve temsilci harici kimsenin dışarıdan alışveriş yapmaması, 7-14 günlük periyotlarda mevsimlik işçilerin ateş ölçümleri ve COVID-19 ile uyumlu semptom sorgulamalarının sağlanması ve gerekli bilgilendirmelerin yapılması, il/ilçe sağlık müdürlükleri tarafından verilen sağlık hizmetinin devamlılığının sağlanması, konaklama alanlarının yerel yönetimler tarafından düzenli olarak dezenfekte edilmesi, kişi sayısına bağlı olarak tuvalet kabini sayısının minimum 10 kişiye 1 tuvalet olacak şekilde ve yerleşim alanının en az 30-50 metre uzağında planlanmasını, barınma ve çalışma alanlarında bireyler arasında sosyal mesafe olan en az 1 metre olması, yıkanma yerlerinin; en az 10 kişiye bir yıkanma musluğu, 50 kişiye bir duş (yazın duş sayısı 30 kişiye bir) olacak şekilde düzenlenmesi, atıkların bertaraf edilmesi, kalıcı veya seyyar wc-banyoların AFAD il müdürlükleri imkanları doğrultusunda sağlanması, çocuklar için oluşturulan alanların temizliğinin sağlanması,

özel durumu bulunan gebe, lohusa ve 65 yaş üzeri kişiler için gerekli tedbirlerin alınması gereklilikleri belirtilmektedir. Bunun yanı sıra mevsimlik gezici tarım işçilerinin tarlaya gelişte ve tarladan eve dönüşte, işçilerin nakli sırasında araç kapasitesinin yarısı kadar kişiyle seyahat edilmesi kuralına uyulması gerekliliği ifade edilmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2020).

İl ve ilçe Hıfzıssıhha kurulları bölgenin sahip olduğu yapıyı da göz önünde bulundurularak ek kararlar alabilmektedir. Bu kapsamda araştırmanın gerçekleştirildiği Hendek ilçesinin bağlı olduğu Sakarya ilinin kurul kararları incelendiğinde ilgili bakanlıkların tedbir kararlarının yanı sıra işgücü ihtiyacının il içerisinde ve yakın illerden karşılanamaması durumunda daha önceki yıllarda en fazla işçi gönderen ve fındık tarımını bilen Mardin, Diyarbakır, Batman ve Şanlıurfa illeri ile sınırlandırılarak karşılanması kararı kurul toplantı tutanağı notlarında paylaşılmıştır (Sakarya Valiliği, 2020).

Pandemi sürecinde ekonomik sorunların etkisini azaltmak amacıyla gerçekleştirilen düzenlemelerle ekonomik destek paketleri açıklanmış ve çalışma hayatı düzenlenmiştir. Üç faz olarak düzenlenen paketlerin bir ve ikinci fazlarından 2022 Sayılı Kanun çerçevesinde ekonomik yardımlardan faydalananlar yararlanmışlardır. 4 Mayıs 2020 tarihinde Cumhurbaşkanlığı tarafından normalleşme sürecinin hayata geçirilmesine yönelik Covid-19 Normalleşme Planı yayınlanmıştır. Normalleşme sürecinde alınan tedbir kararları ile sosyal ve toplumsal hayat yeniden düzenlenmiştir. Bu kapsamda mevsimlik tarım işçilerinin iller arasındaki seyahatlerinin izne bağlı olma durumu 1 Haziran 2020 tarihi itibarıyla sonlandırılmış ve toplu taşıma araçlarında kişi sınırlandırılması sona ermiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın temel amacı Covid-19 pandemisinin fındık hasadında çalışan mevsimlik tarım işçilerinin çalışma, barınma ve ulaşım koşullarına etkisini, fındık hasadında emek arzının seyrini ve bu süreçte işçiler ve tarla sahipleri arasındaki ilişkileri araştırmaktır.

YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmada araştırmacılar inceledikleri katılımcılardan fikirler ödünç alır ve onları doğal ortam bağlamına yerleştirirler. Ayrıca nitel araştırmada temalar, ayrımlar ve fikirler incelenir (Neuman, 2010: 233). Nitel araştırmada algılar ve olaylar doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmaya çalışılır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 41). Bu çalışmada da mevsimlik tarım işçilerinin Covid-19 sürecinde yaşadıkları sorunların bütüncül analizi gerçekleştirebilmek için nitel yöntem tercih edilmiştir. Araştırmada kartopu örneklem kullanılmıştır. İlk olarak üreticilere ulaşılmış, üreticiler üzerinden araçlara erişilmiş ve araçlar üzerinden işçilerle ilişki kurulmuştur. Araştırma sürecinde hem işçilerin hem de araştırmacı olarak bizlerin sağlığını korumak birincil önceliğimiz olmuştur. Bu da sınırlı katılımcıya erişmemize sebep olmuştur. Covid-19 pandemi sürecinde her yerel birim kendi kapasitesi çerçevesinde alanda hizmet üretebilmiştir. Bundan dolayı araştırma bulguları fındık hasadının gerçekleştirildiği diğer bölgelere genellemez.

Çalışma Grubu

Araştırma Sakarya'nın Hendek ilçesine fındık hasadı için gelen mevsimlik tarım işçileri ve Hendek ilçesinde ikamet eden tarla sahipleri ile gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de Karadeniz Bölgesi'nden sonra dikili fındık alanları ve üretim bakımından ikinci sırada Marmara Bölgesi gelmektedir. Bu bölgede fındık yetiştiriciliği iç göçler yoluyla bölgeye yerleşen Doğu Karadenizli aileler tarafından başlatılmıştır. Bu bölgede Sakarya ili hem fındık üretimi hem de fındık alanı itibariyle ilk sırada yer almaktadır. Sakarya, hem üretim hem fındık alanı itibariyle Türkiye genelinde de Ordu ve Giresun'dan sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Sakarya ilinde en çok fındık bahçesi; Kocaali (17595.8 ha), Karasu (16907.4 ha), Hendek (12219.3 ha) ve Akyazı (6422.9 ha) ilçelerinde bulunmaktadır (Zaman, 2004: 76).

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Kod İsim	Cinsiyet	Yaş	Meslek	İkamet Edilen İl	Eğitim Bilgisi
Kenan	Erkek	54	Tarım İş Aracısı	Diyarbakır	İlkokul
Canan	Kadın	28	MGTİ	Şanlıurfa	Ortaokul
Hüseyin	Erkek	69	Çiftçi	Sakarya	Ortaokul
Hasan	Erkek	42	Tarım İş Aracısı	Şanlıurfa	Okuryazar
Halil	Erkek	39	Tarım İş Aracısı	Diyarbakır	İlkokul
İsmail	Erkek	36	Çiftçi	Sakarya	Lise
Nurhan	Kadın	47	MGTİ	Diyarbakır	İlkokul
Kasım	Erkek	38	MGTİ	Diyarbakır	Ortaokul
Kardelen	Kadın	45	MGTİ	Diyarbakır	Okuryazar
Merve	Kadın	34	MGTİ	Diyarbakır	Ortaokul
Mustafa	Erkek	66	MGTİ	Şanlıurfa	Okuryazar
Mahmut	Erkek	45	MGTİ	Diyarbakır	İlkokul
Mesut	Erkek	34	Tarım İş Aracısı	Şanlıurfa	Lise
Süha	Erkek	55	MGTİ	Şanlıurfa	Okuryazar
Ayhan	Erkek	57	Çiftçi	Sakarya	Üniversite
Ali	Erkek	45	MGTİ	Şanlıurfa	İlkokul

Çalışmada görüşülen katılımcıların sosyo-demografik özellikleri Tablo 1'de verilmiştir. Araştırma kapsamında 28-69 yaş aralığında dört tarım aracısı, üç çiftçi ve dokuz mevsimlik tarım işçisi ile görüşülmüştür. Katılımcıların dördü kadın, on ikisi erkektir. Katılımcıların dördü okuryazar, beşi ilkokul, dördü ortaokul, ikisi lise ve birisi üniversite mezunudur. Mevsimlik tarım işçisi ve aracılardan yedisi Diyarbakır'dan, altısı Şanlıurfa'dan bölgeye gelmişlerdir.

Veri Toplama Süreci

Çalışmanın alan araştırması kısmı 1 Ağustos 2020-15 Eylül 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. İşçilerle gerçekleştirilen görüşmeler çadır alanlarında ve bahçe sahiplerinin işçilere barınmaları için tahsis ettikleri yapıların bahçelerinde gerçekleştirilmiştir. Tarla sahipleriyle kendi evlerinde görüşülmüştür. Görüşmeler yaklaşık 20 ile 30 dakika arasında sürmüş ve katılımcıların onayıyla kayıt altına alınmıştır. Görüşmelerde her iki araştırmacı da bulunmuştur. Bu durum araştırmacılarından birinin görüşme yaptığı sırada diğer araştırmacının gözlem yapmasına

imkân sağlamıştır. Görüşmelerde mevsimlik tarım işçilerine demografik özellikleri, Covid-19'un ekonomik gelirlerine ve çalışma hayatlarına etkisi, pandemi sürecinin barınma ve hijyen koşullarına, ulaşımlarına ve sağlık hizmetlerine erişimlerine etkisi ile ilgili sorular sorulmuştur. Tarla sahiplerine sosyo-demografik özellikleri, hasat döneminde işçi sayılarının bir önceki seneye karşılaştırılması, pandemi dönemi işçilerle ilişkileri, işçilere hijyen malzemesi desteği sunup sunmadıklarıyla ilişkili sorular sorulmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen veriler betimsel analiz ile değerlendirilmiştir. Betimsel analiz katılımcıların söylediklerinin özgün biçimlerine sadık kalınarak doğrudan aktarımlar aracılığıyla verilerin sunulmasını içerir (Kümbetoğlu, 2005: 154). Görüşmeler gerçekleştirildikten sonra dökümler yazarlar tarafından incelenmiş, ortak temalar çıkarılmış ve veriler analiz edilmiştir. Bulguların açıklanmasında katılımcıların bireysel haklarını ve mahremiyetlerini korumak için isimleri değiştirilmiştir.

BULGULAR

Fındık tarımında mevsimlik işçileriyle yapılan görüşmelerin analizine dayanan bu bölümde Covid-19'un işçiler üzerindeki ekonomik etkileri, işçilerin Covid-19 sürecinde barınma ve hijyen koşulları, ulaşım giderleri ve sağlığa erişimleri incelenecektir.

Covid-19'un Ekonomik Etkileri: Yoksulluk ve İşsizlik

Mevsimlik tarım işçiliğinin üç ana özelliği vardır: a) yaşanılan yerdeki iş imkânlarının sınırlı olmasından kaynaklı ailelerin iş aramak için göç etmesi, b) ailelerin çoğunluğunun borçlu olmasından veya hiç ya da çok az bir birikim yapabilmesinden dolayı sadece geçimlik bir uğraş olması, c) iş kanunlarının büyük ölçüde ihlal ediliyor olmasıdır (Korra, 2010: 7). Bu üç özellik mevsimlik tarım ve yoksulluk arasında çok yakın bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Mevsimlik tarım işçiliği yapısal koşullar ve çaresizlik nedeniyle mecburen dâhil olunan, alternatifin yokluğu karşısında önceki nesillerden devralınan bir çalışma biçimidir. Birikim imkânının olmaması tüm aile üyelerinin sürece dahil olmasına sebep olmakta bu da yeni kuşakların eğitim sürecinde yeni beceriler elde etmesini engelleyerek yoksulluk riskinden uzaklaşmayı imkansız hale getirmektedir. Bu süreç haneler için mevsimlik tarım işçiliğini kalıcılaştırmakta ve yoksulluğun kuşaklar arasında yeniden üretilmesine sebep olmaktadır (Geçgin, 2009; Çelik, vd., 2016: 17; Semerci ve Erdoğan, 2017; Şen ve Altın, 2018; Benek, vd., 2020).

Araştırma kapsamında görüşülen dokuz tarım işçisinin sekizi ekonomik destek paketinden yararlanmıştı. Diğer bir işçi ise aynı hanede iki farklı aile yaşamayı ve birlikte yaşadıkları ailenin destek paketinden faydalanması sebebiyle kendisinin bu desteği alamadığını belirtmiştir. Bu bulgular mevsimlik gezici tarım işçiliği ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi güçlendirmektedir.

“Ben onu aldım. Mutfağıma harcama yaptım. Desem almadım yalan olur. Çıktı bana zaten. Bir kısmına başvuru yapmadan çıktı bir kısmına da başvuru yapınca çıktı. Öyle yani. Biz tekrar yaptık ama dediler öyle bir şey yoktur.” (Merve, 34 yaş)

“Sosyal destek şöyle bir şeydi. Şimdi öğrenci parası alanların hemen hemen hepsine bu para yatırıldı. Yatırılmayanların kapıda ödemesi yapıldı. Ama benim eşimin nenesiyle aynı avluda yaşıyoruz diye, adresimiz bir diye yardım hane başına yapıldı. Ona verildi, bana verilmedi. O kanser hastasıdır zaten onun ilaçlarına zaten yetmiyor ki hiçbir şey. Ben alamadım yani. 2. ve 3. fazda da ben e-devlet üzerinden başvuru yaptım ama kabul olmadı.” (Canan, 28 yaş)

Fakat bu destek paketleri yeterli olmamış, yaşanan derin yoksulluk mevsimlik tarım işçilerini pandemi sürecinde çalışmaya mecbur bırakmıştır. İşçiler pandemi sürecinde her ne kadar yaşadıkları bölgelerden ayrılmak ve seyahate çıkmak noktasında kaygılsalar da içerisinde buldukları yoksulluktan dolayı fındık hasadına gelmek zorunda kalmışlardır. Bu zorunluluk halini işçiler şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Bir sene gelmezsek valla aç kalırız. Herkes böyle. Geliyorum bir ay kırk gün. Birkaç tane hayvanımız var onlara da bakıyorum.” (Hasan, 42 yaş)

“Zaten millet fakirdir. Biliyorsun. Fakir olmasak gelmezdik. Ekmeğin peşindeyiz. Yoksa gelmezdik değil mi?” (Mustafa, 66 yaş)

Bir işçi “gelmesek orda da açlıktan öleceğiz” zaten diyerek mevsimlik tarım işçilerinin yoksulluk ve ölüm arasındaki sıkışmışlığını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Mecburuz. Bu çocukların hepsi küçüktür, eşimin işi yoktur. Mesela burada öleceğim bir şey olsa da, zaten gelmezsek orda da açlıktan öleceğiz. Ben bu kadar işçinin yemeğini yapıyorum aldığım para yüz lira. On lirasını da dayıbaşı alıyor. Yol parasını daha demiyorum.” (Nurhan, 47 yaş)

TÜİK (2019) verilerine göre Türkiye’de işsizlik oranı %13.7 olarak gerçekleşmiştir. Fakat Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde işsizlik Türkiye ortalamasının oldukça üzerindedir. TÜİK (2019) verilerine göre; Şanlıurfa ve Diyarbakır Bölgesinde (TRC21 ve TRC22) işsizlik oranı %23.4, Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt (TRC31, TRC32, TRC33 ve TRC34) Bölgesinde işsizlik oranı %30,9’dur. Yüksek işsizlik oranları Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yaşayanları mevsimlik tarım işçiliğinin yanı sıra inşaat, gıda vb. sektörlerde çalışmak için göçe zorlamaktadır. Araştırmaya katılan kimi işçiler İstanbul, Ankara, İzmir gibi metropollere inşaat ve gıda sektöründe çalışmak için gittiklerini fakat pandemi çerçevesinde uygulanan seyahat yasaklarından kaynaklı iş imkânlarını büyük ölçüde yitirdiklerini belirtmektedir. Birikim imkânı bulunmayan işçiler için hayatlarını idame ettirebilmenin yolu boçlanmaktan geçmektedir (Semerci ve Erdoğan, 2017). Kimi zaman işçiler aracılara da borçlanabilmektedirler (Gürsoy, 2010). Zaten herhangi bir birikimleri olmayan işçiler var olan borçlarını ödeyemedikleri gibi pandemi sürecinde yeni borçlanmalara gitmişlerdir.

“Hastalıktan kaynaklı şöyledir. Mesela bizim borcumuz vardır. Ekonomik olarak çöktü ya! Fakirin üstüne çöktü. Zengine bir şey olmaz. Şimdi beş yüz liraya hiçbir şey alamıyorsun... Mesela ben İstanbul’a da gidiyordum. Kırk beş gündür, iki aydır zaten şehre giriş de yasak. Mesela geçen sene on şirket vardır bu sene beş şirket vardır. Şirket başına mesela yüz adam oluyordu şimdi on iki adam alıyor. Araba ile İstanbul’a gidip geliyorduk geçen sene yirmi beş kişi gidiyorduk bu sene on iki kişi biniyorsun. Geçen sene yüz liraydı yol parası şimdi iki yüz elli, üç yüz lira.” (Kasım, 38 yaş)

Eşleri inşaat işçiliği yapan iki kadın işçi bu süreçte eşlerinin iki aydır çalışmadığını ve herhangi bir birikimleri olmadığından dolayı da borçlandıklarını şu şekilde ifade etmektedirler:

“Şu an benim otuz beş bin lira borcum var. Yani annem yardım eder, kardeşim yardım eder. Kendimizi toparladıktan sonra. Kendini toplandıktan sonra bir kısmını anneme veriyorum, diğer kısmını da ödemek zorundayım. Öyle yani bir şekilde geçinmek zorundayız. Benim eşim iki ay boyunca çalışmadı. Yani zorlandık, baya zorlandık. Sadece ben değil herkes mağdur kaldı. Çoğu kredi aldı çoğu borçlandı.” (Merve, 34 yaş)

“Eşim çalışsa ben buraya gelmezdim. Bir de bankadan kredi çekmişim. Mecbur geldim. Nasıl ödeyeceğim diye düşündüm geldim, çalışıyorum. Ben servis parası için küpemi satmışım. Eşim çalışmadı bu kış, mecbur kaldım. Kulağımdan küpemi çıkarıp geldim. Yoksa adam bizi almıyordu, getirmiyordu.” (Nurhan, 47 yaş)

Eşi cezaevinde olan bir işçi akrabalarının yardımları, devlet desteği ve evinde kuaförlük yaparak geçimini sağlamaktadır. Covid-19 tedbirlerinden dolayı evinde kuaförlük yapamadığı için geliri düşen katılımcı evlendiğinden bu yana fındık işçiliğine gelmediği halde bu sene gelmek zorunda kaldığını belirtmiştir.

“Şimdi esnafların dükkânları kapandı, kuaförlerin dükkânları kapandı. Bak ben bile etkilendim. Nasıl etkilendim? Benim müşterilerim vardı çevremde, evde yüz alımı yapıyordum. Günde en azından bir 50-60 lira oradan alıyordum. 2-3 kişi geliyordu, o da olmadı. Ben bazen pazar paramı oradan çıkarıyordum, ben bile etkilendim yani. O da gitti.” (Canan, 28 yaş).

Yaşanılan derin yoksulluk pandemi tehlikesine rağmen işçilerin bölgeye gelmesini engellememiş olsa da bir sene önceyle kıyaslandığında fındık rekoltesindeki düşüş araçların bölgeye daha az işçi getirmelerine sebep olmuştur.

“Geçen sene mesela yüz elli kişi getirdim. Bu sene altmış kişi getirdim. Fındık azdır. Bu sene az. Bazı bölgelerde hiç yok.” (Hasan, 39 yaş)

Bazı araçlar Covid-19'dan da çekinerek az işçi getirdiklerinin söyleseler de getirilen işçiyi azaltan en önemli faktör fındık rekoltesindeki düşüştür.

“Valla ben geçen sene buraya yüz elli kişi getirdim. Bu sene az getirdim. Bu hastalık nedeniyle az getirdim. Baktım durum da parlak değil. İş az olduğu için işçi de az getirdim. Ben geçen sene bu okulun oraya bütün işçileri yıkıyordum. Yirmi iki ekip bırakıyordum.” (Kenan, 54 yaş)

“Geçen sene mesela 150 kişi getirdim. Bu sene 60 kişi getirdim. Fındık azdır. Bu sene az. Bazı bölgelerde hiç yok.” (Halil, 39 yaş)

Pandemiden kaynaklı olarak hasat döneminde bölgeye az işçi geleceğine dair öngörüler üreticilerde tedirginliğe yol açmıştır. Fakat üreticiler geleneksel imece usulüyle, gurbetçi üreticilerin bahçeye girmesiyle, mahalli işgücünün artmasıyla da olsa fındığın dalda kalmayacağını düşünmüşlerdir (Zırh, vd., 2020b). Bir üretici bu sene mahalli işçilerin geçen seneye kıyasla daha fazla olduğunu belirtmiştir.

“Bu sene işçi az. Sarıdere’den geliyorlardı ama bu sene genellikle yereldekiler geliyor. Hastalık var ya bu sene gelmek istemiyorlar galiba. Bir de fındık rekoltesi az onun da etkisi oldu gelmemelerinde.” (Ayhan, 57 yaş)

Aracıları aradan çıkararak işçilerle doğrudan iletişime geçen bir üretici kendisini çok grubun aramış olmasına rağmen bu sene fındık rekoltesinin azlığından dolayı az işçi grubu aldığını ifade etmiştir.

“Şimdi kardeşim, beni bu sene dört grup aradı gelmek istiyoruz diye. Daha önce çalıştığımız gruplar. Dayıbaşı ile çalışıyorduk, dayıbaşını iki sene evvel aradan çıkardık. Adam ile anlaşıyorum, dayıbaşını çıkarıyorum aradan ama dayıbaşı yapıyor orda, getirtmiyor grubu ikinci sene. Baktım üçüncü sene, baktım olmuyor. Hiç o adamla alakası olmayan başka bir grup getirdim. Önceden çalışmışım o grupla, baktım işleri de hoşuma gitti. Onları getirdim. Onun haricinde bu sene fındık az. Aşağı yukarı on senedir bana işçi gelir. On senedir ben yarın işçi ne yapacak diye düşünmezdim. Üç beş gün önceden dolardı günler. Şimdi zar zor doldurdum, o çıktı bu çıktı. Yani işçilerin gelmesinde çok fazla problem yok. Ama köyde gelen işçi sayısı ile net bir bilgim yok. Ne var ne yok araştırmadım, ne yalan söyleyeyim araştırmadım. Bana gelmek isteyen çok oldu. Hatta en son birinin telefonunu açmamaya karar verdim. Arkadaşım dedim: “Ben bu sene iki grup getiremem.” (İsmail, 36 yaş)

Üreticiyi arayan işçi sayısının fazla olması yaşanan derin yoksullukla yakından ilişkilidir. Pandemiyle birlikte mevsimlik tarım işçiliğine daha fazla insanın rağbet ettiği görülmektedir (Benek, vd. 2020: 88). Yoksulluk ve Covid-19’un yarattığı belirsizlikler işçilerin birçok riski göze alıp bölgeye gelmeye zorlamıştır. Özellikle ikinci dalganın geleceği söylentilerinin basında sıkça yer alması işçilerin kaygı seviyesini artırmış ve fındık işçiliği kış aylarına yönelik birikim stratejilerinden birisi olmuştur.

“Böyle bir durumda gelmeseydik olurdu. Fakat ben şunu da düşündüm. Önümüzde kış ayları var. Eğer virüs çoğalır her şey pahalı da oluyor. Çok kış olursa çalışmam da. Havalar güzelken çalışayım. Kışı rahat atlatıp kendimizi korumamız lazım o yüzden çıktık yola. Mecbur olduğumuz için geldik.” (Mahmut, 45 yaş)

Pandemi süreci ve bu süreçte uygulanan tedbirler gezici mevsimlik tarım işçilerini ekonomik olarak oldukça olumsuz etkilemiştir. Pandemi kapsamında uygulanan tedbirler işçilerin farklı gelir kaynaklarına erişimini engellemiş ve mevsimlik gezici tarım işçiliğini tek seçenek olarak onlara dayatmıştır. Fakat fındık rekoltesindeki düşüş araçların bölgeye daha az işçi getirmelerine sebep olmuştur.

Covid-19 ve Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Sorunları

Barınma ve Hijyen

Mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışmak üzere geldikleri bölgelerde karşılaştığı en önemli problemlerden biri barınma ihtiyaçlarının karşılanamamasıdır. Fındık hasadının yaklaşık 30-40 gün sürmesi sebebiyle çiftçilerin sağladığı konaklama alanları yılın diğer günlerinde depo, garaj vb. olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple birçok yapı gündelik ihtiyaçları karşılayabilecek düzeyde temiz su, mutfak, banyo ve tuvalet imkânlarına sahip değildir. Bu mekânlar çoğu zaman ana yaşama mekânından ayrı bir şekilde dışarıda kurgulanmakta ve yapıya eklenmektedir (Egemen, 2015: 41). Bazen işçilerin çadır alanları ilin çöp depolama alanlarının yakınlarında kurulabilmektedir (Orhan, 2017). İşçilerin sürekli ikamet ettikleri bölgelerdeki konutları da sağlıklı koşullara sahiptir (Özbekmezci ve Sahil, 2004). Çadırların kurulumu işçilerin kendi sorumluluğundadır. İşçileriyle

birlikte kendisi de çadırda kalan bir aracı çadırları kurarken ne tarla sahiplerinin ne de devletin herhangi bir desteğini almadıklarını ifade etmiştir.

“Bu çadırların hepsini ben kendim kurdum. Kendi imkanlarımla yani. Bu ağaçları da Diyarbakır’dan getirmişim.” (Kenan, 54 yaş)

Çadır alanında kalan işçiler hijyen koşullarının yetersiz olduğunu ve devletin bu konuda kendilerine destek olmadığını belirtmektedirler.

“Biliyoruz yani bile bile geldik. Hijyen var mıdır yani? Görüyor musun? Şurası bizim banyomuz. Ordaki kiri pisliği görsen var ya. Bile bile geldik. Sineklerden içeri gelemiyorsun. Hijyen yok. Çadırlarda yaşıyoruz. Ateşte yemek yapıyoruz. Kahvaltıyı hazırlayıp tarlaya götürüyoruz. En azından konteyner getirebilirdi devletimiz bize, çok mu? Yirmi beş yıldır geliyoruz buraya.” (Kardelen, 45 yaş)

“Şimdi, burda barınmak problem. Sıcak suyu biz kendimiz ateşte ısıtarak yapıyoruz. Şuan devletin bize bir faydası yok. Yani her sene buraya geliyoruz, yaklaşık bir ay kalıyoruz. Hiçbir sorumlu gelip sormuyor.” (Kasım, 38 yaş)

Tarla sahiplerinin işçiler için sağlamış olduğu konaklama alanları, işçilerin kendi çabalarıyla kurmuş olduğu çadır alanlarına kıyasla günlük ihtiyaçları karşılayabilmek için daha fazla imkâna sahiptir.

“Bu evin sahibi Almancıdır. Bu ev boş, geldiğimizde onların bu evinde kalıyoruz. Dört tane odası var, banyosu mutfağı var. Yani rahatız burada. Bir de üst tarafında var salon kadar. Yani burada rahatımız gayet yerinde. Elektrikimiz, suyumuz. Yani burada rahatımız gayet yerinde. Bir sıkıntı yok.” (Mesut, 34 yaş)

Sağlık Bakanlığı tarafından mevsimlik gezici tarım işçilerine yönelik alınan ek önlemlerde günlük ihtiyaçların sağlanması amacıyla market ve pazar gibi kamusal alan ziyaretleri için temsilci seçilmesi gerekliliği belirtilmiştir. Yerleşim yerlerine uzak köylerde işçilerin pazar alışverişlerini ya araçlar ya da aşçılar yapmaktadır. İşçiler böyle bir tedbir olarak kendilerini korumaya çalışmaktadırlar. Fakat yerleşim yerlerine yakın mesafede yaşayan işçilerin ve çocukların bu tür sosyal mesafe tedbirleri almadıkları gözlenmiştir. İşçiler aldıkları tedbirleri şu şekilde açıklamaktadırlar:

“Ben gidiyorum. Ben aşçıyım. İhtiyaçları ben görüyorum. Hani Hendek’te pazar kuruluyor ya ben oraya gidiyorum. Hasan abiyle gidiyoruz. Tüm her şeyi yazıyorum evde. Maskemi eldivenimi takıyorum, giyiyorum. Sonra getiriyorum eve. Herkesin poşetlerini diziyorum. Sonra diyorum herkes gelsin alsın.” (Canan, 28 yaş)

“Ben gidiyorum. Onlar liste yazıyorlar, ben alıyorum. Ne lazımsa alıyorum bırakıyorum. Zaten biz her hafta çıkıyoruz. Yani çalıştığımız kişiler de yardımda bulunmuyor.” (Mesut, 34 yaş)

İşçilerin barınma alanlarında karşılaştığı sorunların yanı sıra herhangi bir Covid-19 pozitif vaka sonucunda sosyal mesafenin korunabileceği veya izolasyon sürecinin tamamlanabileceği uygun bir yapının olmadığı gözlemlenmiştir. İşçilerin konaklama alanlarının yanı sıra barınma alanlarında da sosyal mesafeyi koruyamadıkları gözlenmiştir. Hem çadır alanlarında hem de evlerde işçiler tarladan geldikten sonra kalabalık gruplar halinde yemeklerini yemek ve zaman geçirmektedir. Ayrıca işçiler tarlada fındık toplarken de sosyal mesafe tedbirlerine uymadıklarını ifade etmektedirler.

“Diyelim ki üç kişi bir sıraya bakıyorum. Üç sırasının mesafesi dört metredir. Üç kişiyi bir ocağa bırakmak zorunda kalıyorum. Şu anda fındık daldan toplandığı için mecburen o şekilde gidiyorum. Yarın öbür gün fındığı silkeleyip yerden toplasak o zaman 1.5 metre falan mesafeyi ayarlayabilirim. Ama şu an mecbur üç kişiyi bırakıyorum.” (Mahmut, 45 yaş)

“Ya kardeşim tarlanın içinde birlikte çalışıyoruz. Vatanımız birdir. Biz Allah’a havale etmişiz. Nerde olacaksa bulur zaten. Burada bardağımız ayırdır. Ben bardağımı cebime koyarım benim ailem o bardaktan içer.” (Süha, 55 yaş)

“İşçiler maskeyle çalışmaz. Mümkün değil çalışamaz. Tarlanın içinde maskeli değil. Köye gittiği zaman, markete gittiği zaman maskesini takıyor. Ben çarşıya gidiyorum akşama kadar maske ağzımda.” (Kenan, 54 yaş)

İşçiler barınma yerlerinde kalabalık gruplar halinde yaşamaktadırlar. Özellikle çadır alanlarında kalan işçilerin temel hijyen maddelerine ve temiz suya erişimin kısıtlı olması pandemi sürecinde işçilerin karşılaştığı problemlerin artmasına sebep olmuştur.

Ulaşım

Mevsimlik gezici tarım işçileri memleketlerinden çalışma bölgelerine ulaşımaları sırasında oluşan giderlerini çoğu zaman kendileri karşılamak zorunda kalmaktadır. Bu yüzden işçiler için en önemli bütçe kalemini ulaşım giderleri oluşturmaktadır. İşçiler genellikle memleketlerinden minibüs kiralayarak gelmekte ve maliyetleri düşürebilmek için çoğunlukla yasal sınırın üstünde kişiyle yolculuk etmektedirler. İşçiler barınma alanlarında kullanılmak üzere ihtiyaçları olan battaniye, yastık, mutfak gereçleri vb. eşyalarını da yanlarında taşımak zorunda kalmaktadır. Geçen seneye kıyaslandığında işçiler yol masraflarının neredeyse iki kat arttığını belirtmektedirler. Fındık hasadı ‘yeni normal’ dönemde seyahat konusundaki kısıtlamaların gevşetildiği bir sürece denk gelmesine rağmen işçilerin seyahat giderleri artmıştır. ‘Yeni normal’ süreçte her ne kadar koltuk sayısının yarısı kadar yolcu taşıma sınırlaması kaldırılmış olsa da minibüsün yolcu kapasitesinin üstünde yolcu almaması gerekmektedir. İşçiler bu konuda trafik polislerinin oldukça hassas olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum bir önceki seneye kıyaslandığında yol masraflarının artmasına sebep olmuştur. Bir aracı geçen sene kiraladıkları minibüse yirmi kişi bindiklerini fakat bu sene on altı kişi binebildiklerini ifade etmiştir.

“Yani bu süreçte devlet yol parası konusunda destek olsun, elini taşın altına koysun. Yani misal 6-7 gün çalışma yol parasına gidiyor. Güneşin altında 6 gün çalışıyorsun yol parası, en aşağı 6-7 gün daha çalışacağım yemek parası. Bu sene yol parası çok oldu hocam. Maliyeti çok arttı. Misal her bir dolmuşta 20-21 kişi yüklüyordum bu sene hastalıktan dolayı 16 kişi yüklüyorum. Maliyeti fazladır. Tarla sahipleri de dedim bu işin altına elini koysun ama onlar yanaşmıyor. Devletten bekliyoruz.” (Kenan, 54 yaş)

İşçiler pandemi sürecinde devletin kendilerini seyahat giderleri konusunda desteklemesi gerektiği konusunda hem fikirdirler.

“Mesela ben gelirken üç bin lira para verdim. Adam başı iki yüz elli, üç yüz lira. Bir de dönüşte vereceğim, bir de burada vereceğim. Adam başı bin lira vereceğim. Giderken zaten iki bin sekiz yüz lira kazanır. Eee! Gidince bin lira borcu olur. Kira parası, o, şu. Elde bin lira kalır. Onda da gider pazara harcar. Sonra yine tekrar başlar iş aramaya. Şimdi devlet aslında ya tarla sahibinden alması lazım ya da bir yardım yapması lazım. Millet buraya gelip iş yapıyor. Bin beş yüz km geliyor. Zengin adam zaten gelmez.” (Kasım, 38 yaş)

“Devletin bize destek olabileceği şey, bizi getirip doğudan yani Türkiye’nin herhangi bir yerinden gelip bu işte çalışan arkadaşlarımıza yol parası imkanında yardımda bulunabilirdi. Bu sene korona olduğundan dolayı, bu sene fındık da az. Bazı arkadaşlarımız 15-20 gün ya çalışır ya çalışmaz. Memlekete dönmek zorunda kalıyor. 15 gün çalışan bir insanın 4-5 gününü yol parasına vermesi lazım. Geriye de 10 gün kalıyor. 1.000 TL ile kışa nasıl varacak

ben ona hayret ediyorum. En azından yol parasında destekleyebilirdi devlet. Milletin yol parasını verselerdi tüm kardeşlerimiz memnun kalırdı.” (Mahmut, 45 yaş)

Mevsimlik gezici tarım işçilerinin pandemi dönemi dışında da önemli bir harcama kalemini oluşturan ulaşım giderleri, işçilerin bu dönemde artan masraf kalemlerinden biri olmuştur. İşçilerin çalıştıkları bölgede tarlalara ulaşımını üreticiler tarafından patpat adı verilen arazi aracı, traktör ve nadiren minibüs ile organize edilmektedir. Aynı yaşam ve çalışma alanını paylaşan işçilerin bahçelere ulaşımını sırasında da maske kullanımı ve sosyal mesafe gibi önlemleri alamadıkları gözlemlenmiştir.

Sağlık Denetimleri

İşçiler çalışırken birçok sağlık sorununa karşı da korunmasızdırlar. Tarım sektöründe çalışan işçiler üreme sağlığı sorunları, solunum sistemi hastalıkları, kas iskelet, bulaşıcı hastalıklar, kaza ve yaralanmalar, cilt hastalıkları, kanserler, nörolojik ve ruhsal bozukluklar ve zehirlenmeler gibi sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadırlar (Şimşek, 2013: 10). Ayrıca işçiler sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler gibi kentsel hizmetlere de erişememektedirler (Şimşek, 2012: 17). Özellikle çocuklar çalışma ve yaşam ortamındaki sağlık risklerine karşı daha da korunmasızdırlar (Yasin ve Sürmeli, 2018). İşçiler yeterli sebze, meyve ve protein almadan beslenmekte, çoğunlukta öğün atlamakta ve besinlerini sağlıklı koşullarda saklayamamaktadırlar (Kaya ve Özgülnar, 2015). Yaşanan sorunlar mevsimlik tarım işçisi kadınları daha fazla etkilemektedir. Mevsimlik tarım işçisi kadınlarda düşük, ölü doğum, kısırlık ve diğer üreme sağlığı sorunlarına daha sık rastlanılmaktadır (Fereli, vd., 2016: 39). Covid-19 pandemisi mevsimlik tarım işçilerinin karşılaştığı sağlık sorunlarının daha da artmasına sebep olmuştur.

AB, ABD, Kanada, Avustralya gibi ülkelerde tarım sektöründe çalışanlara yönelik Covid-19 salgınına önleme ve sağlığı koruma rehberleri hazırlamıştır. Çalışanlara maske, eldiven dağıtılması, sağlık taraması yapılması, 14 günlük karantina uygulaması kararları alınmış olmasına rağmen birçok ülkede işçilerin sağlıklı olmayan barınaklarda kalabalık halde yaşadıkları, yeterli ve temiz suya, hijyen veya koruyucu materyale erişemedikleri tespit edilmiştir (Bayraktar ve Çetinkaya, 2020: 46). Örneğin, Kanada'ya Meksika'dan gelen göçmen tarım işçileri bu süreçte gelir kaybına uğramışlar, 14 günlük karantina uygulaması sürecinde kendilerine verilmesi gereken yevmiyelerinin verilmemiş, yeterli besine ulaşamamışlar ve sosyal mesafe koşullarına uygun olmayan barınma yerlerinde kalmak zorunda bırakılmışlardır. Bunun yanı sıra Kanada'da geliştirilen karantina protokolleri vatandaşlara yönelik geliştirildiği için İngilizce veya Fransızca bilmeyen göçmen işçiler sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanamamışlardır (MWAC, 2020).

Türkiye'de pandemi sebebiyle ilgili bakanlıklar tarafından sağlık hizmetlerine ulaşım konusunda yeni düzenlemelerin ve yönlendirmelerin yapılması temizlik ve mesafe kurallarına uymakta zorlanabilecek olan mevsimlik gezici tarım işçilerine yönelik düzenlemeleri de kapsamaktadır (Doğan

ve Pekasıl, 2021). Fakat hasat döneminde yoğun işçi göçü alan kırsal bölgelerde nüfusunun artması sağlık hizmetlerinin ve bu alanda çalışan personel sayısının bu dönemde yetersiz kalmasına sebep olabilmektedir. Nitekim görüşme gerçekleştirilen grupların tamamı aynı ilçede yakın köylerde olmasına rağmen uygulama ve denetimler arasında farklılıklar oluşmuştur. Katılımcılardan biri bölgeye geldiklerinde sağlık ekiplerinin gelerek işçilerin bilgilerini aldığını, ateşlerini ölçtüğünü ve işçilere maske tedarik ettiklerini ifade ederken, başka bir katılımcı muhtar tarafından sağlık kontrolü yapılacağına bildirildiğini fakat sonrasında kontrol gerçekleşmediğini ifade etmiştir.

“Geldiler, ateşimizi ölçtüler, maske verdiler, T.C’imizi aldılar. Bir on gün önce falan geldiler. İlk geldiğimiz zamanlar. Biz geldikten 2-3 gün sonra.” (Hasan, 42 yaş)

“Şimdi muhtar dedi doktorlar gelecek bakacak, kimliklerini de ayarla dedi. Kimliklerini ayarladık. O gün muhtarın cenazesi oldu. Kayınvalidesi öldü. Ondan sonra da ne o beni aradı ne de ben onu aradım. Söylendi ama sağlıktan gelen olmadı.” (İsmail, 36 yaş)

Aracılardan bazıları ateş ölçüm cihazlarını tedarik ederek işçilerin ateşlerini her gün ölçtüğünü, farklı bir aracı ise ateş ölçüm cihazının pahalı olmasından kaynaklı alamadığını ifade etmiştir.

“Memlekette valla ben kontrol ettim, getirdim ekipleri. Otobüse bindirdim. Hani ateş ölçme makinaları var ya, 230 liraya almıştım. Hepsinin ateşlerini ölçtüm arabaya aldım. Dedim sınır 38 ya 37 olsa da almayacağım. Ateşlerini ölçüyorum sabahları da işçilerin 35 geliyor, 36 geliyor. Ben kendim aldım makinayı da kimse vermedi. Memleketten aldım.” (Kenan, 54 yaş)

“Çok. Mesela bize sağlıkçılar da geldi. Maske bıraktılar. Ateş ölçme cihazı bıraktı 160 lira parasını ben kendi cebimden verdim. Köyün muhtarı getirdi. Yani bir şey değil ama onları dağıtarak topladığınız zaman baya oluyordur.” (Mesut, 34 yaş)

“Geldiler. Jandarmayla sağlıkçılar da geldi. Kimlikleri de verdik. İlk geldikleri zaman ateşlerini falan ölçtüler. Bir şey yok. Dediler on beş günde bir rapor vereceksiniz bize Vallahi biz vermedik. Her gün her gün ateşlerini ölçüp. Makine zaten 500 lira paradır. Ben nasıl alayım. Siz gelip ölçün. Onlar gelsin...Dün değil evvelsi gün sağlıkçılar yine geldi. Dedi bir sıkıntı yok mu? Dedik yok. İki defa geldiler yani. İlk geldiğimizde bir de gün değil evvelsi günü.” (Halil, 39 yaş)

Bir işçi, bu süreçte işçilerin sağlık hizmetlerine erişimlerinin sebebinin kendilerine önem verilmemesinden kaynaklı olduğunu düşünmektedir.

“Bize var ya Allah'ın selamını vermiyorlar. En azından doktor gelip gitse kontrol etse. Onu da yapmıyorlar. Önem vermiyorlar ya. Dışarıdan gelenler olunca seriliyor önlerine Gerçekten bak.” (Kardelen, 45 yaş)

Çiftçiler bu sürecin, farklı illerden kalabalık gruplar halinde bölgeye gelen işçilere yaklaşımlarına olan etkisini şu şekilde ifade etmektedir:

“Oradan buraya gelene kadar kimse düşünmemiş. Ben de buraya geldiklerinde dedim 14 gün uzak kalalım. Bunlar da kendilerini biliyorlar hiçbiri çıkmadı yukarılara yanıma.” (Hüseyin, 69 yaş)

“Şimdi, tabi ki bir tedirginlik yok ama ben kendi adıma söyleyeyim. Bu yarayı almadığımız için mi yok? Belki de ondandır. Şimdi onlarda da yok, bizde de yok. Bilmiyorum neden yok.” (İsmail, 36 yaş)

Alınan diğer tüm tedbirler gibi mevsimlik gezici tarım işçilerine yönelik sağlık tedbirleri de il ve ilçelerde hıfzıssıhha kurulları tarafından alınan kararlar doğrultusunda farklılık gösterebilmektedir. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerde sağlık taramaları ve uygulamalarının

köy/mahalle özelinde de farklılaştığı gözlenmiştir. Ziyaret gerçekleştirilen grupların sağlık tedbirleri kapsamında aldıkları hizmet ateş ölçümü ve maske tedarigi ile sınırlı kalmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çin'in Wuhan kentinde başladıktan sonra tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi ekonomik, sosyal ve toplumsal hayatta birçok değişime ve soruna sebep olmuştur. Ortaya çıkan bu değişim ve sorunlar bazı grupların karşılaştığı sorunların artmasına ve derinleşmesine sebep olmuştur. Mevsimlik gezici tarım işçiliğinin yapısal problemleri ve yoksulluk ilişkisi, işçilerin bu grupta yer almasına sebep olmuştur. İşçilerin kayıt dışı istihdam edilmeleri ve bağımlı çalışma ilişkileri, çalışmak üzere göç ettikleri bölgelerdeki sağlıksız barınma koşulları, çalışma alanlarındaki riskler, güvensiz ulaşım koşulları karşılaştıkları önemli problemler arasındadır. Tarım İş Aracıları Yönetmeliği ve Mevsimlik Tarım İşçileri ile İlgili 2017/6 Sayılı Başbakanlık Genelgesi kapsamında işçilerin çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesine ve hizmetlere erişimlerinin artırılmasına yönelik yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiş fakat sorunların çözümünde bu düzenlemeler yetersiz kalmıştır. İşçilerin karşılaştıkları bu problemler pandemi döneminde kırılanlıklarını arttırmış ve çözüm geliştirme araçlarını sınırlandırmıştır. Pandemi döneminde işçilerin ihtiyaçları artmış fakat bu ihtiyaçların karşılayabilecek yeterli hizmetler sağlanamamıştır.

Mevsimlik gezici tarım işçileri kış döneminde inşaat, taşımacılık vb. gibi diğer kısa süreli işlere pandemi sebebiyle ulaşamadıkları için ekonomik problemleri artmıştır. İşçiler pandemi döneminde yaşadıkları kaygıya rağmen yoksulluk sebebiyle ikamet ettikleri bölgelerden çalışmak üzere göç etmek durumunda kalmışlardır. 2017/6 METİP Genelgesinin birinci maddesinde işçilerin konaklama ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik alınacak önlemler belirtilmiş olmasına rağmen, göç edilen bölgelerde sağlıklı barınma imkanları oluşturulamamıştır. Pandemi döneminde çadır ve işverenlerin sağladığı müstemilatlarda yaşayan mevsimlik gezici tarım işçilerinin temiz su, hijyen malzemeleri ve hijyenik tuvalet gibi pandemiyle birlikte önemi artan temel ihtiyaçlara erişimleri sınırlı kalmıştır. İşçilerin barınma koşullarının iyileştirilmesi için 2017/6 METİP Genelgesi kapsamında sorumlu kurumların ve Tarım İş Aracılığı Yönetmeliği kapsamında tarım iş aracılarının sorumluluklarını yerine getirmeleri sağlanmalı ve gerekli denetimler gerçekleştirilmelidir. Bu kapsamda kayıtsız çalışan tarım iş aracılarının da kayıt altına alınarak sertifikalandırılması önemli olacaktır.

Fındık hasadının otobüs ve minibüs gibi toplu seyahatlerde uygulanan yarı kapasiteli yolcu taşımacılığı düzenlemesi sonrası döneme gelmesine rağmen işçilerin ulaşım masrafları pandemi sebebiyle artmıştır. Bunun nedeni ise yolculuk sırasında denetimlerin artmasına bağlı olarak maliyetlerini düşürmek üzere araç kapasitesinin üzerinde yolcu ile süreci organize edememeleridir. Kapasitenin üzerinde yolcu ile yolculuk yapılması, iki şoförün maliyetleri artırması sebebiyle tek şoför ile uzun saatler yolculuk yapılması, araçların bakımlarının tam yapılmamış olması bu süreci işçiler için daha da güvensiz kılmaktadır. Bu sebeple özellikle işçilerin yoğun göç ettiği dönemlerde konuyla

ilgili denetimler artırılmalı ve işçilerin yol masraflarının düşürülebilmesi ve işverenler ile paylaşılabilmesi için uygulamalar geliştirilmelidir.

Pandemi sebebiyle ilgili bakanlıklar tarafından mevsimlik gezici tarım işçilerine yönelik alınan tedbirler ve gerçekleştirilen yönlendirmelerden biri de işçilerin göç ettikleri bölgelerde sağlık ekiplerinin ziyaretleri ve denetimleridir. Bu uygulamalar köy-mahalle özelinde farklılık göstermiş ve belirlenen tedbirlerin tamamı uygulanamamıştır. Çalışma alanlarının güvensiz olması ve sağlık açısından birçok riskin bulunması hasat döneminde sağlık problemlerinin artmasına sebep olmaktadır. Bunun yanı sıra bölgenin yoğun mevsimlik göç alması nüfusu arttırmakta ve sağlık hizmetleri artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Hasat döneminde sağlık hizmetleri ve sağlık personeli sayısının artırılması halk sağlığı açısından oldukça yerinde bir tedbir olacaktır.

Hem Dünyada hem Türkiye'de tarımsal üretimde tarım işçilerinin üstlenmiş oldukları rol ve sorumlulukların önemini farkına varılmasına rağmen, gerçekleştirilen uygulama ve önlemler işçilerin pandemi öncesi süreçte karşılaştığı ve pandemi ile birlikte derinleşen sorunlarına etkili çözümler geliştirilmesinde yetersiz kalmıştır. Yasal düzenlemelerin etkinliğinin artırılması ve karşılaşılan yapısal problemlerin çözümü için sosyal politikaların geliştirilmesi işçilerin karşılaştıkları ve pandemiyle derinleşen problemlerinin çözümünde oldukça işlevsel olacaktır.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN ETİK BİLGİLER

Araştırma için Düzce Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 09.07.2020 tarihli ve 2020/143 sayılı onay belgesi alınmıştır.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

ÇATIŞMA BEYANI

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akalın, M. (2018). Mevsimlik tarım işçilerinin barınma koşullarının değerlendirilmesi. Yenice, Tarsus, Silifke Örnekleri. *Sosyal Güvence Dergisi*, 13, 1-30.
- Aslan, A., Gündüz, O., Atay, S., Duran Z. ve Görücü, İ. (2017). Mevsimlik tarım işçiliğinde aracılık hizmetlerinin mevcut durumu: Malatya örneği. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 1-7.
- Bayraktar, S. ve Çetinkaya, Ö. (2020). Salgında ötelenenler, Covid-19 Salgınında Dünya'da ve Türkiye'de Mevsimlik Gezici ve Göçmen Tarım İşçilerine ve Onarın Çocuklarına İlişkin Gelişmeler İzleme ve Belgeleme Çalışması. Ankara: Kalkınma Atölyesi.

- Benek, S. (2020). Pandemi Mevsimlik Tarım İşçisi Aileleri Nasıl Etkiledi. Erişim adresi: <https://m.bianet.org/bianet/tarim/225201-pandemi-mevsimlik-tarim-iscisi-aileleri-nasil-etkiledi>
- Benek, S., Baydemir, R. ve Bozdoğan, S. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde mevsimlik gezici tarım işçiliği ve çalışma koşulları üzerine bir inceleme. Beylikova (Eskişehir) Örneği. *Türk Coğrafya Dergisi*, 76, 75-94.
- Çelik, K., Şimşek, Z., Yüce Tar, Y. ve Kırca Duman, A. (2016). *Gezici mevsimlik tarım işinde çalışan kadınların çalışma ve yaşam koşullarının irdelenmesi*. Washington, D.C. World Bank Group, Erişim Adresi: <http://documents.worldbank.org/curated/en/577571479488978309/Gezici-mevsimlik-tarim-isinde-calisan-kadınların-çalışma-ve-yaşam-koşullarının-irdelenmesi>
- Çetinkaya, Ö. (2008). *Farm labor intermediaries in seasonal agricultural work in adana-çukurova* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ODTÜ, Ankara.
- Çınar, S. ve Lordoğlu, K. (2011). Mevsimlik tarım işçileri: marabadan ücretli fındık işçiliğine. *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu III Bildiri Kitabı*, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- Çınar, S. (2014). *Öteki proletarya de-proletarizasyon ve mevsimlik tarım işçileri*. Ankara: Notabene.
- Demir, M. (2015). Mevsimlik tarım işçilerinin sosyal güvenlik haklarına ilişkin değerlendirmeler ve öneriler. *Çalışma ve Toplum*, 1(44), 177-194.
- Doğan, B. K. ve Pekasıl, A. (2021), COVID-19 Pandemisi bağlamında evsizler, mevsimlik tarım işçileri, mülteci, şartlı mülteci ve geçici koruma kapsamında bulunan Suriyelilerin sorunları üzerine bir değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(1), 275-292.
- Dünya Bankası (2021). Employment in agriculture (% total employment) (modeled ILO estimate), Data Erişim Adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS>.
- Egemen, E. A. (2015). *Mevsimlik tarım işçileri ve barınma sorunları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- FAO (2020). *Addressing inequality in times of covid-19*. Erişim Adresi: <http://www.fao.org/family-farming/detail/en/c/1275260/>
- Fereli, S., Aktaş, Ş. ve Güneş, F. E. (2016). Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma koşulları, beslenme durumları ve görülen sorunlar. *Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(3), 36-47.
- Geçgin, E. (2009). Ankara Polatlı örneğinde sosyal dışlanma açısından mevsimlik tarım işçiliği. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 3-35.
- Görücü, İ. ve Demirbaş, M. (2013). Türkiye’de tarım aracılığı: uygulama, sorunlar ve çözüm önerileri. *Hikmet Yurdu Düşünce–Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(12), 133-153.
- Gürsoy, Ö. B. (2010). Bir yaşam biçimi olarak dışlanma: türkiye’de mevsimlik tarım işçileri. İçinde Ayşe Buğra (Der.). *Sınıftan Sınıfa Fabrika Dışında Çalışma Manzaraları*. İstanbul: İletişim Yayınları: 65-33.

- Haley, E., Caxaj, S., Glynis, G., Hennebry, J. L., Martell, E. ve McLaughlin, J. (2020). Migrant farmworkers face heightened vulnerabilities during covid-19. *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*, 9(3), 35–39.
- ILO (2020). *Covid-19 ve çalışma yaşamı: etkiler ve yanıtlar*. Erişim Adresi: https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_738981/lang--tr/index.htm
- IOM (2020). *Covid-19: Policies and impact on seasonal agricultural workers*. Erişim Adresi: <https://eea.iom.int/publications/covid-19-policies-and-impact-seasonal-agricultural-workers>
- İçişleri Bakanlığı (2020, 25 Mart). *Koronavirüs tedbirleri/mevsimlik tarım işçileri konulu genelgesi*. (Sayı: 89780865-153)
- Kaya, M. ve Özgülnar, N. (2015). Mevsimlik gezici tarım işçilerinin iki yerleşim birimlerindeki yaşam koşulları ve sağlık durumlarına niteliksel bakış. *Turkish J. Public Health*, 13(2), 115-126.
- Korra, V. (2010). *Nature and characteristics of seasonal labour migration: a case study in mahabubnagar district of andhra pradesh*. Erişim Adresi: <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/handle/20.500.12413/3152>
- Kusadokoro, M., Takeshi, M. ve Gültekin, U. (2016). Networks and intermediaries in seasonal agricultural labor markets in Turkey. *International Journal of Food and Agricultural Economics*, 4(2), 51-67.
- Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Lordoğlu, K., Doğmuş, Ö.C. ve Çetinkaya, Ö. (2014). *Fındık hasadının oyuncularını batı karadeniz illerinde yer alan mevsimlik gezici tarım işçileri, çocuklar, tarım araçları ve bahçe sahipleri temel araştırması*. Ankara: Kalkınma Atölyesi.
- Lordoğlu, K. ve Etiler, N (2014). Batı karadeniz bölgesinde mevsimlik gezici tarım işçiliğinde çalışan çocuklar üzerine sınırlı bir araştırma. *Çalışma ve Toplum*, 41(2), 115-134.
- MİGA (2012). *Tarımda mevsimlik işçi göçü türkiye durum özeti*. Friedrich Ebert Stiftung, Erişim Adresi: <https://goc.bilgi.edu.tr/tr/kaynakca/25/tarimda-mevsimlik-isci-gocu-turkiye-durum-ozeti-miga-2012/>
- Mitaritonna, C. ve Ragot, L. (2020). *After covid-19, will seasonal migrant agricultural workers in europe be replaced by robots*. Erişim Adresi: <http://www.cepii.fr/CEPII/fr/publications/pb/abstract.asp?NoDoc=12680>
- MSG (2010). Mevsimlik tarım işçilerinin yasal durumu. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 38, 2-3.
- MWAC (2020). *Unheeded warnings: covid-19 & migrant workers in Canada*. Erişim Adresi: <https://migrantworkersalliance.org/policy/unheededwarnings/>
- Neuman, W. L. (2010). *Toplumsal araştırma yöntemleri, nitel ve nicel yaklaşımlar*. Çev. Sedef Özge. İstanbul: Yayın Odası.
- Orhan, F. (2017). Erzincan'da mevsimlik tarım işçiliği ve yaşanan sorunlara yönelik coğrafi bir inceleme. *Türk Coğrafi Dergisi*, 69, 59-68.

- Özbekmezci, Ş. ve Sahil, S. (2004). Mevsimlik tarım işçilerinin sosyal, ekonomik ve barınma sorunlarının analizi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 19(3), 261-274.
- Pikolo Derneği (2018). *Tarım aracıları profil çalışması*. Erişim Adresi: [http://www.pikolo.org/assets/raporlar/tarim-is-aracilarinin-veri-tabaninin-olusturulmasi-ve-farkindalik-olusturma-yontemi-ile-cocuk-isciliginin-sonlandirilmesi-projesi-\(kisa-rapor\).pdf](http://www.pikolo.org/assets/raporlar/tarim-is-aracilarinin-veri-tabaninin-olusturulmasi-ve-farkindalik-olusturma-yontemi-ile-cocuk-isciliginin-sonlandirilmesi-projesi-(kisa-rapor).pdf)
- Sağlık Bakanlığı, (2020, 16 Nisan). *Covid-19 pandemi döneminde mevsimlik tarım işçilerinin (mti) korunmasına yönelik alınacak önlemler*. Erişim Adresi: <https://covid19rehberi.com/covid-19-pandemi-doneminde-mevsimlik-tarim-iscilerinin-mti-korunmasına-yonelik-alinacak-onlemler-16-04>
- Sakarya Valiliği (2020, 20 Mayıs). İl Hıfzıssıhha Kurulu 20.05.2020 Tarih ve 2020/42 Nolu Kararı. Erişim Tarihi: <http://sakarya.gov.tr/il-hifzissihha-kurulu-20052020-tarih-ve-202042-nolu-karari>
- Semerci, P. U., Erdoğan, E. ve Kavak, S. (2014). *Mevsimlik gezici tarım işçiliği 2014 araştırma raporu*. Hayata Destek Derneği.
- Semerci, P. U. ve Erdoğan, E. (2017). *Ben kendim büyüdüm demiyorum adana'da (mevsimlik gezici) tarım işçilerinin çocuklarının yaşam koşullarının çocuğun iyi olma hali perspektifinden iyileştirilmesi Projesi Araştırma Sonuçları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Soylu, Ö. B. ve Turalioğlu, M. (2020). İşgücü piyasasındaki gelişim süreci AB-OECD-Türkiye karşılaştırması. *Tokat Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 129-139.
- Şen, B. ve Aydın, C. (2018). Mevsimlik göç ve yoksulluk ilişkisi: mevsimlik tarım işçileri örneği. *Motif Akademi Halkbilim Dergisi*, 11(23), 174-192.
- Şimşek, Z. ve Koruk, İ. (2009). Çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden biri: mevsimlik göçebe tarım işçiliği. *Çalışma Ortamı Dergisi*, 105, 7-9.
- Şimşek, Z. (2012). *Mevsimlik tarım işçilerinin ve ailelerinin ihtiyaçlarının belirlenmesi araştırması 2011*. Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA). Ankara: Damla Matbaacılık.
- Şimşek, Z. (2013). *GAP tarımda çalışanların sağlığı araştırması raporu*, Şanlıurfa. Harran Üniversitesi Tarımda İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Tarım ve Orman Bakanlığı, (2020). Bitkisel üretimin geliştirilmesi konulu yazısı. (Sayı: 92061122-105.99-E.1030042)
- Türk, A., Ak Bingül, B. ve Ak, R. (2020). Tarihsel süreçte yaşanan pandemilerin ekonomik ve sosyal etkileri. *Gaziantep University Journal of Social Science*, Özel Sayı, 612-632.
- TÜİK (2021) İşgücü İstatistikleri.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (2015). *Mevsimlik tarım işçilerinin sorunlarının araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan meclis araştırma komisyonu raporu*. Ankara.

- Yasin, Y. ve Sürmeli, A. (2018). *Tarımsal üretimde çalışan çocukların karşılaştıkları sağlık riskleri, narenciye, pamuk, fındık hasadı örneği*. Ankara: Kalkınma Atölyesi.
- Yıldırak, N., Gülçubuk, B., Gün, S., Olhan, E. ve Kılıç, M. (2003). *Türkiye’de gezici ve geçici kadın tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşulları ve sorunları*. Ankara: Tarım-İş.
- Yıldırım, U. D. (2016). Tarımda trafik kazalarının ekonomi politiği ve mevsimlik tarım işçileri. *SAV Katkı*, 2, 80-99.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Zaman, M. (2004). Türkiye’de fındık bahçelerinin coğrafi dağılışı ve üretimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 9(11), 49-92.
- Zırh, B. C., Karakılıç, İ. Z., Çetinkaya, Ö., Ayaş, S., Özsoy, A. ve Karabıyık, E. (2020a). *Virüs mü yoksullu mu? Korona virüs salgınının mevsimlik gezici tarım işçileri ve onların çocukları ile bitkisel üretime olası etkileri*. Ankara: Kalkınma Atölyesi.
- Zırh, B. C., Çetinkaya, Ö., Ayaş, S., Özsoy, A., Öztürk, İ., ve Karabıyık, E. (2020b). *Fındık dalda kalmaz, koronavirüs salgınının mevsimlik gezici tarım işçileri ve onların çocuklarının fındık hasadına katılımına olası etkileri ve önlemler*. Ankara: Kalkınma Atölyesi.